

В. Ю. Харченко

ЛИСТИ В. Б. АНТОНОВИЧА
ДО ГРАФА О. С. УВАРОВА
(1873—1874 рр.)

До 125-річчя
I-го археологічного з'їзду в Україні

Започаткування традиції скликання періодичних археологічних конгресів у Європі засвідчило передусім усталення наукового апарату й методологічної бази археології, потребу в узагальненні набутого досвіду шляхом публічних виступів і дискусій. Лише через три роки після першого міжнародного конгресу в Ньюшателі (Швейцарія) Московське археологічне товариство скликало перший всеросійський археологічний з'їзд у Москві (1869 р.). Ініціатором та головним організатором як цього, так і чотирьох наступних з'їздів, що збиралися відтепер у різних містах кожні три роки був син відомого ідеолога режиму Миколи I, президента Російської Академії Наук, Міністра Народної Просвіти Сергія Уварова — граф Олексій Сергійович Уваров.

Не буде перебільшенням ствердити, що й скликання III-го археологічного з'їзду в Києві (1874 р.) — «найбільш видатного й цікавого», за висловом М. І. Костомарова¹, — було творінням головним чином двох людей: засновника й голови Московського археологічного товариства О. С. Уварова й тодішнього доцента Київського університету св. Володимира кафедри російської історії та завідувача мюнц-кабінету університету й музею старожитностей Володимира Боніфатійовича Антоновича. Знайомство між ними зав'язалося ще під час II-го з'їзду в Петербурзі у грудні 1871 р., так їхні дружні стосунки тривали до самої смерті графа (кінець 1884 р.). Уважне ставлення до київського вченого свого покійного чоловіка ще майже чверть сторіччя виявляла графиня Параскева Сергіївна Уварова. Листування з родиною Уварових становило чи не найбільш значну частину епістолярії В. Б. Антоновича. Проте, якщо листи до київського професора збереглися у повній кількості: від О. С. Уварова понад 50 (у тому числі 18 у справі III-го археологічного з'їзду) та від П. С. Уварової понад 100, то листів самого В. Б. Антоновича до П. С. Уварової, крім нижче публікованих, виявлено на сьогодні всього 23².

Київський археологічний з'їзд був задуманий О. С. Уваровим як всеслов'янський, з широким представництвом закордонних гостей та ініціативою видання «Corpus inscriptionum slavicarum», а археологічна виставка під час з'їзду повинна була називатися «слов'янською»³. З цією метою граф здійснив у 1872—1873 рр. подорожі до Польщі, Чехії та балканських країн, однак відчутної підтримки західнослов'янських учених інституцій здобути не вдалося. Незважаючи на це, київський археологічний з'їзд став першим, відвіданим науковцями з-за кордону, а отже, першим відомим в Європі. З іншого боку, київські вчені, зокрема, Стара громада, яка трохі не у повному складі була представлена серед членів з'їзду, на чолі з В. Б. Антоновичем «готувалася зробити на ньому генеральний перегляд наукових здобутків з українознавства і маніфестацію української науки та українського народу перед ученим світом російським, слов'янським та європейським»⁴. Цей намір був реалізований цілком успішно, що зазначив і сам О. С. Уваров у виступі на відкритті з'їзду, «в працях якого виявляється дедалі більше оцей особливий місцевий характер, який, як мені здається, є правдивою запорукою успіху наших з'їздів та розвитку нашої вітчизняної археології»⁵.

Окрім цього, можна, напевно, говорити і про етапність київського з'їзду в контексті становлення тодішньої археології як науки, адже два центральних теоретичних реферати І. Є. Забеліна та О. С. Уварова мали за мету з'ясувати предмет і завдання археології та її відношення до, власне, історичної науки. На думку сучасних дослідників, III-й археологічний з'їзд, завдяки, в першу чергу, двом вказаним рефератам, «поклав засади становленню методологічної бази в російській археологічній науці»⁶.

Підготовча робота щодо організації з'їзду до серпня 1873 р. (скликання Попереднього з'їзду) досить докладно висвітлена В. Ю. Данилевичем⁷. Перипетії, пов'язані з діяльністю Розпорядчого комітету та самого В. Б. Антоновича як секретаря з'їзду з кінця 1873 р. до літа 1874 р., відбиті у головних рисах у наведених листах до графа О. С. Уварова. Перегляд же самої справи переконує, «що підготовка з'їзду впала усім своїм тягарем на В. Антоновича й була цілком його особистою працею»⁸. Як голова Підготовчого (університетського), член Попереднього та Розпорядчого комітетів, комісії з обрання місця для наступного з'їзду та редакційного комітету для видання матеріалів з'їзду, учасник Підготовчого з'їзду та Ради з'їзду, упорядник «Інструкції для опису городищ і печер та здійснення розкопок курганів», «Вказівника» археологічної виставки та археологічної карти дніпровського узбережжя, керівник екскурсії та розкопок для гостей з'їзду, нарешті, як секретар та активний учасник самого III-го археологічного з'їзду, — В. Б. Антонович був головним виконавцем тієї широкомасштабної програми київського з'їзду, ініціатором, координатором та ідейним керівником якої був, безперечно, О. С. Уваров.

Активна співпраця обох учених тривала й далі. 4 листопада 1874 р. В. Б. Антоновича було однострійно обрано дійсним членом Московського археологічного товариства за поданням його голови. У першій половині 1875 р., збираючи матеріал для докторської дисертації у Москві, В. Б. Антонович скористався рукописним зібранням графа. Восени 1875 р. О. С. Уваров пропонує В. Б. Антоновичу навіть місце у Московському університеті з перспективою роботи й у заснованому ним наприкінці 70-х рр. Історичному музеї. На початку 1876 р., передбачаючи адміністративні утиски, київський історик звернувся до О. С. Уварова, і той розвіяв його побоювання. «В усякому разі, якщо над вами зберуться хмари, — писав він В. Б. Антоновичу, — то попередьте мене, і я завжди щиро до ваших послуг»⁹. Того ж року В. Б. Антонович разом із М. П. Драгомановим удостоївся Уварівської премії за «Исторические песни малорусского народа», що вийшли друком саме під час роботи III-го археологічного з'їзду. Спільно з О. С. Уваровим В. Б. Антонович брав участь у розкопках курганів у Муромському повіті Володимирської губернії (зокрема палеолітичної карачарівської стоянки) у червні 1878 р. та на Кавказі (зокрема Кобаньського могильника) влітку 1878 р. Обидва вчених активно співпрацювали й під час підготовки й роботи Казанського та Тифліського з'їздів. Рецензуючи в листопаді 1881 р. двотомну фундаментальну працю свого колеги «Археология России. Каменный период», В. Б. Антонович зауважив: «Ця книга — плід багаторічної праці відомого археолога — зробить переворот у поглядах істориків на далеке минуле нашої батьківщини. Вона складе епоху в російській археологічній науці: в нас уперше з'являється подібна праця»¹⁰.

У короткому конспекті до поминальної промови з приводу передчасної смерті графа О. С. Уварова на засіданні Історичного товариства Нестора Літописця 27 січня 1885 р. В. Б. Антонович зокрема занотував: «Створив археологію в Росії»¹¹. Ця цілком справедлива теза щодо фундатора перших археологічних установ у Росії, заслуги якого були незабаром цілком знехтувані, з не меншою слушністю може характеризувати і її автора в контексті історії, власне, української археології.

№ 1

*«Киев 15 декабря 1873 г. — Москва Археологическое общество
Графу Уварову [Телеграмма]*

Сегодня шлю подробное письмо¹² программа превосходна¹³ необходимо ускорить субсидию¹⁴ без нее все двигается медленно Антонович»

НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 85. — Арк. 18. Автограф.

«Предварительный Комитет
Высочайше разрешенного
археологического съезда

Киев

16 Декабря 1873 года

Ваше Сиятельство!

Прилагаю при этом письмо протокол заседания распорядительного комитета с приложениями¹⁵; все статьи постановленные в протоколе к исполнению уже осуществлены за исключением последней¹⁶. Бланк для карты заказан и в Генваре она будет готова и сдана в типографию. План урочища Грубска также готов. Раннею весною мы вместе с Самоквасовым¹⁷ отправимся в Переяславль, Грубск и на Белокопняжское поле и сделаем пробные исследования¹⁸.

Из числа лиц приглашенных в члены съезда, некоторые заявили готовность представить рефераты, именно г. г.: Кистяковский, Драгоманов, Житецкий и Дашкевич, относящиеся к истории права, мифологии и исторической географии¹⁹; лишь только доставят заглавия я напечатаю их вместе с вопросами Калачева²⁰ и пришло Вам столько оттисков, сколько прикажете.

В настоящее время я составляю для съезда еще одну подготовительную работу: Я соберу в одну книжку все разбросанные свидетельства о топографии Киева — сюда войдут: а) выборки из летописи древней Русской — из летописей Козацких и Литовских. в) Документы, свидетельствующие о топографии Киева, разсеянные в изданиях археографических комиссий: Петербургской, Киевской и Виленской, в Описании Софийского собора, в сборнике Муханова и т. д. а также рукописный материал, хранящийся в остатках Киевского магистратского архива. с) Описания Киева из записок путешественников: Контарини, Гвагинни, Макарий, Боплан, Ляссота, Гейденштейн, Лукиянов и т. д. д) Мнения о древней топографии Киева, извлеченные из сочинений: Евгения, Закревского и Максимова. Издание будет готово к концу Генваря — я не сомневаюсь, что Киевская археографич. Комиссия издаст его и от себя преподнесет членам съезда²¹.

Употребите Ваше Сиятельство возможные усилия, для скорейшего отпуска субсидии, без нее невозможно ни заказать витрин ни приступить к печатанию планов. Демидов²² навряд-ли возмет на себя издержки по присылке предметов на выставку — он отказал во временном кредите в 150 руб. хотя мы с М. В. Юзефовичем²³ очень просто к нему обращались — Комиссия²⁴ конечно в крайности откроет этот кредит, но его на долго и на многое не хватит. Мне удалось и то после некоторого замедления выхлопотать розсылку пакетов съезда на счет университета, почему они и высылаются позже, чем предполагалось. Во всяком случае ускорение выдачи субсидии необходимо.

Позволю себе затем обратиться к Вашему Сиятельству по делу, хотя не прямо относящемуся к съезду, но очень важному для Русской археологии на нашей почве. Дело в том, что под предлогом научных занятий происходит некоторое фанариотство. Известный Вам Крыжановский²⁵ предьявил исправникам нескольких уездов Киевской губ. свой диплом члена археологич. Московского общества и на основании его принял еще в Октябре, не смотря на позднее время года за раскопки в широких размерах. Конечно, Бог ему в помощь если-бы цели его были беспристрастно научные. Но для пользы русской археологии, мне-бы казались необходимыми некоторые гарантии: а) Чтобы раскопки были сделаны умело, б) чтобы процесс и результаты их были опубликованы с) Чтобы предметы раскопок не увозились в иностранные музеи (в Краков). Между тем все это в данном случае не будет исполнено. Крыжановский как дилетант гоняется только за вещами, публиковать раскопок в виде научных отчетов не намерен и, наконец сплавляет за границу все добытое. Если вспомнить, что это происходит, в то именно время, когда благодаря археологическим съездам и обществам — русская археологическая наука стала оживляться, то грустно подумать, что для ней готовится — на глазах у нас-же невозвратимый может быть пробел; — не нашли-ли бы Вы возможным обязать Крыжановского от имени Московского археолог. общества, доставлять обществу отчеты о каждой раскопке и оставлять в любом музее местном, русском добытые вещи — конечно хоть-бы за плату?

На счет присылки трудов I^{го} археологич. Съезда²⁶ произошло недоразумение университет получил 1. экземпляр но мне не выдал, утверждая, что на назначение его для меня или Терновского²⁷ он не имеет никаких доказательств. Потому я обращаюсь к Вашему Сиятельству с покорнейшею просьбою вложить в одно из писем Ваших записку, в которой было бы за Вашею подписью удостоверение, что сочинение, отправленное тогда то по адресу университета назначено мне или Терновскому.

*Примите Ваше Сиятельство
уверение в глубоком почтении
от истинно преданного Вам
В. Антоновича»*

№ 3

«Предварительный Комитет
Высочайше разрешенного
археологического съезда

Киев

9 Января 1874 года

№ 82

Ваше Сиятельство!

В исполнение поручений, сообщенных мне в письме Вашего Сиятельства от 6. Января, честь имею довести до Вашего сведения.

1) Билеты для членов съезда будут напечатаны и немедленно разосланы по указанным адресам; я бы только покорнейше просил Ваше Сиятельство прислать мне образец билета одного из предыдущих съездов, так как в Киеве не могу обрести ни одного экземпляра — боюсь-же напутать составляя сам его формулу.

2) Приглашения и программы будут разсылаться постоянно, по мере того как собираются сведения о соответственных лицах, при этом письме посылаю Вам список лиц, которым были еще досланы программы и приглашения.

3) Немедленно займусь розсылкою программ по Вашему указанию членам Одесского общества²⁸ и статистическим комитетам. Если у Вас есть еще запасные программы, то я бы Вас покорно просил сообщить их мне хоть 50 экземпляров.

4) Посылаю Вам еще 3 адреса иностранных ученых, заявивших желание принять участие в съезде²⁹; Если заблагоразсудите, то может быть сообщите им приглашение вместе с французскою программю:

a) W. R. Morfill. 4. Clarendon Villas — Parck-town Oxford

b) Domenico Compantti professore all'istituto dei studii superiori — Firenze

c) Angelo de-Gubernatis — то же. — Firenze.

5) Хлудову³⁰ и Солнцеву³¹ приглашения посланы. До сего времени еще присылки никакой не последовало для выставки, потому не умею даже примерно сообщить, в чем будет состоять ее слабая³² сторона я думаю, что Вы, Ваше Сиятельство, тораздо компетентнее меня определите предметы, для присылки из Вашей коллекции на выставку и потому жду только с нетерпением Вашей посылки³³.

При этом извольте Вас обременить некоторыми просьбами:

1) Не примете ли Вы труда сообщить приглашение в Государственный Архив³⁴ — я послал его³⁵ отсюда и мне пакет возвратили обратно за неотысканием адреса — пригласительный лист при этом прилагаю.

2) Для одного из готовящихся в Киеве рефератов необходима точная орфографическая копия, хотя-бы 2 страницы из памятника хранящегося в Румянцевской библиотеке³⁶, заглавие которого прилагаю на отдельной записке³⁷. Не могли-ли бы Вы поручить кому-либо снять такую копию для присылки в Киев?

*Примите Ваше Сиятельство
уверенность в глубоком почтении
от искренне преданного Вам
В. Аутиновича»*

НА ИА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 179—179 зв., 183. Автограф.

№ 4

«Предварительный Комитет
Высочайше разрешенного
археологического съезда

Киев

13 Февраля 1874 года

№ 145

Ваше Сиятельство!

Письмо Вашего Сиятельства от 8го февраля, равно как и последнюю посылку брошюр съезда мы получили с благодарностью. Список лиц и учреждений которым отправлены приглашения при этом прилагаю. В настоящее время мы розсылаем приглашения членам Одесского общества истории и древностей — список-же тех членов этого общества, которые живут в Москве и Петербурге или за границу, я имею честь при этом приложить в том предположении, что, может быть, Ваше Сиятельству угодно будет отправить им приглашения от Вашего имени.

План побережий Днепра (от Вышгорода до устья Роси) с обозначением на нем курганов, городищ, валов и местностей упоминаемых в летописях — готов — план этот сделан в большем размере (3 версты в дюйме) и немедленно, после получения субсидии будет сдан в литографию³⁸. План урочища Грубска также готов. Археологическая карта Киевского княжения³⁹ значительно подвинулась, губ. Киевская и Черниговская вполне нанесены — затем отправлены просьбы в статистические комитеты: Подольский, Полтавский и Волынский о присылке археологических матерьялов, собранных через волостные правления⁴⁰.

Позвольте обратиться к Вам, Ваше Сиятельство, с просьбою помочь делу выставки в следующем отношении: В начале истекшего года в Полтавской губернии в окрестности г. Лубен нашли очень много кремневых орудий древнейшего каменного цикла, на сколько я могу судить по собранным справкам; предметы эти, с подробными справками об обстоятельствах находки попали в Лубенскую гимназию⁴¹. Я уже 3 раза писал директору умалительные письма с просьбою прислать их на выставку, но он не удостоил меня ответом. Говорят, будто директор формалист и несколько самодур: он счел нашу просьбу посягательством (хотя косвенным) на имущество вверенной ему гимназии, и потому полагает, что он не в праве, без разрешения министерства посылать коллекцию на выставку и думает что удобнее всего отмолчаться. Еслибы Вашему Сиятельству угодно было написать ему приглашение от Вашего имени с намеком на возможность облегчения предполагаемых трудностей со стороны министерства, то, я полагаю директор прервал-бы молчание и вероятно прислалбы на выставку желаемую коллекцию⁴². (На всякий случай его адрес: Полтавской губ. г. Лубны Матвею Терентьевичу Симонову — директору гимназии).

Как я, так и Ф. А. Терновский свидетельствуем Вашему Сиятельству искреннюю благодарность за присылку нам трудов I^{го} Археологического съезда. Потрудитесь Ваше Сиятельство сделать распоряжение о сообщении нам 1. экземпляра членского билета 1го или 2го съезда, для образца — или-же потрудитесь составить образец — мы бы его немедленно напечатали и сдали розсылать билеты по имеющимся уже адресам

*Примите Ваше Сиятельство выражение глубочайшего уважения
от преданного Вам В. Антоновича»*

НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 187—187 зв., 190. Автограф.

№ 5

«Предварительный Комитет
Высочайше разрешенного
археологического съезда

Киев
9 Марта 1874 года
№ 156

Ваше Сиятельство!

Г. Председатель Распорядительного Комитета сообщает в письме своем Вашему Сиятельству о всех мерах принятых им вследствие предложений Ваших в письме от 4го Марта.

Я позволю себе прибавить, что относительно пробелов, какие окажутся на выставке, я буду в состоянии определить их не ранее первой половины Мая, и тогда сообщу о них Вашему Сиятельству. Теперь число присланных и обещанных экспонатов еще слишком слабо для того, чтобы выяснить себе сколько-нибудь отчетливо состав выставки. Я полагаю, что известие не запоздает если в указанный срок будет сообщено Вашему Сиятельству; впрочем если Вы желаете ускорить дело, то я постараюсь и раньше сообщить Вам все, что будет возможно. При этом честь имею довести до сведения Вашего Сиятельства, что витрины для выставки уже заказаны. Список лиц, которым сообщены приглашения на съезд после отсылки последнего моего отчета, при этом прилагаю. Также присоединяю сообщенное мне известие о Д-ре Ганеле⁴³, которому может быть Вашему Сиятельству угодно будет направить приглашение.

*Примите Ваше Сиятельство уверение
в совершенном почтении и
преданности
В. Антонович*

Р. S. Количество программ съезда почти совершенно у нас истощилось, если Вы располагаете запасом в 50 экземпляров, то мы-бы весьма были благодарны Вашему Сиятельству за их присылку.»

НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 197—197 зв. Автограф.

«Предварительный Комитет
Высочайше разрешенного
археологического съезда

Киев

Апреля 22 1874 года

№ 162

Ваше Сиятельство!

Дела съезда подвигаются довольно успешно относительно сочувствия к нему интеллигентной публики и оживления общества; новые лица постоянно заявляют желания сделаться членами съезда; многие обещают рефераты. Я при этом письме прилагаю списки: 1) Лиц приглашенных в члены съезда 2) Лиц приславших из заграницы заявления участвовать в съезде — последний я приглашений не послал, полагая предоставить это на Ваше усмотрение. Вместе с тем посылаю Вам корреспонденцию от Буковинской консистории, на которую я затруднялся ответить⁴⁴; — П. П. Демидов вошел в сношения с Правлениями всех русских железных дорог — от многих получены уже довольно благосклонные ответы — посылаю Вам перечень их, с указанием количества процентов уступки за проезд членов, объявленной разными железнодорожными Правлениями. Билеты членские уже напечатаны — образец Вам посылаю — но с отсылкою их иногородным я несколько полагая приостановиться; так как правления железных дорог требуют, чтобы члены предъявляли при покупке билета удостоверения от Предварительного Комитета, то, после получения всех ответов от Правлений железных дорог, нужно будет напечатать удостоверения, на обороте поместить перечень уступочных процентов и вместе с билетами разослать членам.

Дело выставки до этого времени идет плохо: До сих пор получены только коллекции: от Самоквасова⁴⁵, из Лубенской гимназии⁴⁶ и от Киевского Церковно-Археологического Общества⁴⁷ — да несколько отдельных мелочей. Никто больше предметов не шлет — многие обещают, что привезут их с собою. Ни розсчитать количества витрин (я на угад заказал 27) ни приготовить материал для каталога нет никакой возможности — а Май уже приближается⁴⁸. Я делал несколько попыток, чтобы ускорить дело, но встретил или молчание или отказ. Для образца посылаю Вам отношение Полтавской Семинарии у которой я просил на выставку рукописи Пересопницкого евангелия⁴⁹. От министерства финансов также нельзя добиться точного ответа. На первое прошение П. П. Демидова получен был запрос: Через какую таможенную ожидают посылки на выставку? — П. П. Демидов ответил, что точно таможи определить невозможно, но он просит, чтобы распоряжение дано было во все таможи на западной границе. В ответ получен был опять запрос, с еще более неисполнимыми требованиями, копию которого я при этом посылаю.

В течении Мая я намерен предпринять три поездки для пробных раскопок курганов: 1) в Грубск, 2) в Вышгород и 3) в Гатное 4^ю в Переяславль предприму в Июне вместе с Самоквасовым. Карта археологическая Киевского княжения будет наверно окончена к съезду.

*Примите Ваше Сиятельство уверенность
в глубоком почтении от истинно преданного Вам
В. Антоновича»*

НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 201—201 зв., 206—206 зв. Автограф.

«Предварительный Комитет
Высочайше разрешенного
археологического съезда

Киев

Июня 10 1874 года

№ 290

Ваше Сиятельство!

Перечень предметов, присланных до сих пор на выставку я имел честь отправить Вашему Сиятельству еще до получения Вашего письма от 30 Мая; за тем других ни предметов ни катало[го]в я [не] получал. На днях г. Самоквасов прислал новую коллекцию предметов, найденных им в курганах окрестностей Чернигова, Стародуба и Суджи (Курской губ.).

О г. Чиркове⁵⁰ я не имею никакого представления: приглашение было ему отправлено в качестве члена Одесского общества истории и древностей, вследствие распоряжения Вашего Сиятель-

ства относительно приглашения на съезд всех членов этого Общества; сообщенные им документы я ему возвращаю, относительно же удовлетворения его предложения я буду ждать распоряжения Вашего Сиятельства или П. П. Демидова, которому, сообщу, присланное Вами письмо.

Я бы предполагал не бесполезным, если-бы Ваше Сиятельство сочли возможным напомнить в отдельном письме П. П. Демидову, приезда которого ожидают к 20 Июня, о том, что уже пришло время серьезно позаботиться о устройстве квартир и table d'hôte для членов съезда.

Принимаю смелость обратиться к Вашему Сиятельству с покорнейшею просьбою не отказать уведомить Московское Археологическое Общество о том, что посылка его, заключающая в себе рисунки древностей получена мною.

Билеты членам съезда, согласия которых сообщены при письме Вашего Сиятельства от 4 Июня будут немедленно высланы.

*Примите Ваше Сиятельство выражение
совершенного почтения и преданности
В. Антонович»*

НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 85. — Арк. 16—16 зв., 17. Автограф.

¹ Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. — К., 1990. — С. 638.

² Михальченко С. И. Эпистолярное наследие В. Б. Антоновича и его учеников в собрании отдела письменных источников государственного исторического музея // Отечественная культура и историческая наука XVIII—XX вв. — Брянск, 1996. — С. 152—153.

³ Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867—1877) // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. — К., 1870. — Т. 2. — С. 232.

⁴ Про Київський Археологічний З'їзд 1874 року // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. — К., 1997. — Т. 2. — С. 357.

⁵ Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в Августе 1874 года. — К., 1878. — Т. I. — С. XV.

⁶ Ганжа А. И. Методологические вопросы на III археологическом съезде в Киеве (1874 г.) // Новые методы археологических исследований. — К., 1982. — С. 231.

⁷ Данилевич В. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний Музей І. Н. О. // Син України. — Т. 2. — С. 380—384.

⁸ Там само. — С. 382.

⁹ ІР НБУ. — Ф. III. — Спр. 67033. — Арк. I зв.

¹⁰ Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. — К., 1888. — Кн. 2. — С. 164.

¹¹ ІР НБУ. — Ф. I. — Спр. 7932. — Арк. I.

¹² Як випливає з датування листа № 2, його було відправлено наступного дня після телеграми.

¹³ Під «програмою» тут треба розуміти низку підготовчих заходів до організації з'їзду, яких рекомендував ужити О. С. Уваров у листі до Розпорядчого комітету, зачитаному на засіданні 5 грудня 1873 р.

¹⁴ На проведення археологічного з'їзду в Києві було виділено Міністерством Народної Просвіти, за прикладом попереднього петербурзького з'їзду, грошову субсидію в розмірі 3 тисяч карбованців, хоча ініціатори клопоталися про 4 тисячі. Однак, одержання цієї суми в Києві розтяглося на довгі місяці, а коли наприкінці січня 1874 р. попечитель Київської навчальної округи вже мав її у розпорядженні — через відсутність у місті голови Розпорядчого комітету у видачі цих грошей було відмовлено безпосереднім організаторам підготовчих робіт з'їзду, зокрема В. Б. Антоновичу, який мусив вкладати власні кошти.

¹⁵ Йдеться про протокол засідання Розпорядчого комітету III-го археологічного з'їзду в Києві від 5 грудня 1874 р., на якому були ухвалені головні директиви щодо підготовки з'їзду (запрошення делегатів, розсилання програм, організація виставки і розкопок під час з'їзду тощо).

¹⁶ Очевидно, автор має на увазі відлітографування археологічної карти дніпровського узбережжя від Вишгорода до гирла Росі та планів деяких місцевостей на Київщині для екскурсії та розкопок під час з'їзду, про що мова йде далі.

¹⁷ Самоквасов Дмитро Якович (1843—1911) — відомий археолог та архівіст, професор кафедри російського права Варшавського університету, управитель Архіву Міністерства Юстиції у Москві, дійсний член Московського археологічного товариства. Активний діяч III-го археологічного з'їзду: учасник Попереднього з'їзду (серпень 1873 р.), Ради з'їзду (липень — серпень 1874 р.) та з'їздової виставки, співкерівник показових археологічних розкопок для членів з'їзду (11 серпня 1874 р.) біля с. Гатного та співавтор «Инструкции для описания городищ и пещер, и производства раскопок курганов»; виступав з рефератами про історичне значення городищ та розкопки курганів Чернігівської губернії.

¹⁸ Зазначені місцевості були, напевно, вірогідним місцем проведення археологічних роз-

копок під час роботи з'їзду — для цієї мети і склалися їхні плани В. Б. Антоновичем. Проте, як можна припускати, «пробні дослідження», проведені В. Б. Антоновичем і Д. Я. Самоквасовим навесні 1874 р., не дали очікуваних результатів, тому розкопки були обмежені кількома курганами поблизу с. Гатного; Див. також листа № 6.

¹⁹ *Житецкий И. П.* О Пересопницкой рукописи // Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в Августе 1874 года. — К., 1878. — Т. II. — С. 221—230; *Дашкевич Н. П.* Болоховская земля и ее значение в русской истории // Там же. — С. 69—129; М. П. Драгоманов виступав з рефератом, який не публікувався, про українські пісні про кровосумішку в зв'язку з переказами на цю тему в інших європейських народів // Там же. — Т. I. — С. LIX—LX. О. Ф. Кістяківський, імовірно, всупереч своїй заявці на реферат з історії права, на з'їзді не виступав.

²⁰ Калачов Микола Васильович (1819—1885) — професор кафедри історії російського законодавства Московського університету, управитель Архіву Міністерства Юстиції у Москві, дійсний член Московського археологічного товариства, учасник Київського з'їзду, на якому виступав з рефератом про доцільність заснування центральних архівів та історичних товариств. Його «питання» належать, очевидно, до розряду таких, що ставилися заздалегідь членами з'їзду, та на які бажано було одержати відповідь у процесі його роботи.

²¹ В. Б. Антонович оповідає тут про упорядкування «Сборника материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей», який справді був виданий Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів напередодні з'їзду та зорієнтований великою мірою саме для потреб його учасників, що їм і був розданий на урочистому відкритті 2 серпня. Втім, структура збірника була дещо відмінною від зазначеної цим проспектом. Перший його розділ охоплював свідчення давньоруських, литовських і козацьких літописів та літописних зводів. Другий — свідчення головно іноземних подорожніх, у тому числі венеційського посла Амвросія Контаріні (1474 р.), польського воєначальника Олександра Гваньїні (1581 р.), супровідника антиохійського патріарха Макарія Павла Алепського (1653 р.), французького інженера Гійома Левассера де Боплана (бл. 1640 р.), німецького посла Еріха Ляссоти (1594 р.), польського дипломата Рейнольда Гейденштейна (1591 р.) та московського священника Іоанна Лук'янова (1701 р.). До третього розділу книги ввійшли свідчення розрізнених «грамот та документів», зокрема, з видань Петербурзької археографічної комісії («Акты, относящиеся к истории Западной России»; «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России»), Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві («Памятники», «Материалы для отечественной истории» М. Й. Судієнка, «Архив Юго-Западной России»), з «Описания Киево-Софийского собора и истории Киевской иерархии» (1825) митр. Євгенія (Болховітінова), «Сборника» (1836) П. О. Муханова, а також з рукописних книг Київського магістрату (перша половина XVIII ст.). У збірнику не були використані видання Віленської археографічної комісії, а також, певно, довелося відмовитися від публікації «міркувань про давню топографію Києва» з творів Євгенія Болховітінова, М. В. Закревського та М. О. Максимовича.

²² Демидов Павло Павлович, князь Сан-Донато (1839—1885) — представник відомого роду російських промисловців Демидових, у 1872 р. успадкував князівський титул Сан-Донато від свого бездітного дядька, київський міський голова (1871—1876). Голова Розпорядчого комітету (серпень 1873 р. — серпень 1874 р.) III-го археологічного з'їзду в Києві.

²³ Юзефович Михайло Володимирович (1802—1889) — почитель Київської навчальної округи (1846—1858), голова Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при київському генерал-губернаторі (1857—1889). Один із організаторів та активних діячів київського з'їзду: член Попереднього (серпень 1873 р. — серпень 1874 р.) та Розпорядчого комітетів, учасник Попереднього з'їзду та Ради з'їзду, всіляко сприяв підготовці з'їзду засобами керованої ним комісії. Виступав з рефератом про поліпшення діяльності археографічних комісій.

²⁴ Тобто Тимчасова комісія для розгляду давніх актів, утворена при Київському, подільському і волинському генерал-губернаторі у 1843 р., очолювана М. В. Юзефовичем. Головним редактором комісії був тоді її дійсний член В. Б. Антонович.

²⁵ Крижанівський Станіслав Михайлович — дійсний член Московського археологічного товариства з 20 квітня 1873 року, провадив зокрема розкопки в Уманському повіті Київської губернії у 1873 р. Можна припустити, що за наполяганнями В. Б. Антоновича О. С. Уваров зобов'язав С. М. Крижанівського звітуватися у своїй археологічній діяльності перед Товариством, оскільки журнали вказаних його розкопок були опубліковані; Див. Древности. Труды Московского археологического общества. — М., 1874. — Т. IV. — Протоколы. — С. 47, 56; Там же. — М., 1876. — Т. VI. — Протоколы. — С. 2, 15.

²⁶ Труды Первого археологического съезда в Москве. — М., 1871.

²⁷ Терновський Пилип Олексійович (1838—1884) — професор кафедри російської цивільної історії Київської духовної академії та доцент кафедри церковної історії Київського імператорського університету Св. Володимира, дійсний член Московського археологічного товариства. Один із провідних організаторів та активних діячів III-го археологічного з'їзду: член Підготовчого (університетського) комітету (квітень 1872 р. — липень 1873 р.) та його віце-голова (з травня 1873 р.), член Попереднього з'їзду, Попереднього та Розпорядчого комітетів,

Ради з'їзду, скарбник з'їзду, учасник виставки та член редакційного комітету з видання матеріалів з'їзду. Виступав з рефератом про походження звичаю вішати князівське вбрання у храмах.

²⁸ Одеське товариство історії та старожитностей, засноване у 1839 р., — перше і єдине в Україні протягом довгих років товариство історико-археологічне та охорони пам'яток; видавало періодичні «Записки». Одна з найбільш репрезентованих на київському з'їзді установа, яка взяла чинну участь і у виставці з'їзду.

²⁹ Морфіл (Morfill) Вільям Річард (1834—1909) — англійський славіст, професор Оксфордського університету, має зокрема й українознавчі дослідження; Компаретті (Comparetti) Доменіко (1835—1927) — італійський мовознавець, професор Пізанського університету, фахівець у галузі грецької літератури, згодом у Флоренції; Губернатіс (Gubernatis) Анжело де (1840—1913) — італійський літературознавець, фольклорист і драматург, професор Флорентійського університету. Фахівець у галузі санскритської мови. Ані ці трое вчених, ані хто інший з Англії чи то з Італії на з'їзді присутній не був.

³⁰ Хлудов Олексій Іванович (1818—1882) — відомий збирач давньоруських рукописів і книг, дійсний член і скарбник Московського археологічного товариства. На київському з'їзді не був, але надіслав значну колекцію на виставку.

³¹ Солнцев Федір Григорович (1801—1892) — академік, фахівець з церковних старожитностей та пам'яток мистецтва, відомий копіювач і колекціонер. Серед членів з'їзду не зазначений.

³² В оригіналі: «славая».

³³ Репліка В. Б. Антоновича викликана запитом О. С. Уварова у листі від 6 січня 1874 р., які предмети з його зібрання слід направити на виставку (НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 128—128 зв.). Ймовірно, В. Б. Антонович не наважився дати графу вичерпну відповідь, бо останній повторював своє питання ще двічі у травні 1874 р., мотивуючи його своїм незнанням складу виставки (Там само. — Арк. 87—87 зв., 92—92 зв.). Взагалі, експонати з колекції О. С. Уварова були представлені в усіх відділах київської виставки та склали значну її частину. Він, на думку І. І. Срезневського, був і залишається найвидатнішим збирачем старожитностей після М. П. Погодіна (*Срезневский И. И. Несколько припоминаний о современном состоянии русской археологии // Труды II археологического съезда в Санкт-Петербурге. — СПб., 1876. — Вып. I. — С. 8.*

³⁴ Державний архів Російської імперії, утворений при Міністерстві Закордонних Справ у 1834 р. у Санкт-Петербурзі.

³⁵ В оригіналі помилково: «ес».

³⁶ Книжкове зібрання, виокремлене у 1862 р. у складі відомого Румянцевського музею — колекції книг, рукописів, монет, різноманітних пам'яток старовини, яку заповідав державі граф М. П. Румянцев (пом. у 1826 р.).

³⁷ Пам'ятка, про яку йде мова, — рукописне євангеліє XIV ст., що належало Красносільському монастиреві в Луцьку (НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 182 а). Напевно, прохання стосується реферату П. І. Житецького про Пересопницьке євангеліє.

³⁸ Виготовлення цього плану було доручено В. Б. Антоновичу ще на другому засіданні Попереднього археологічного з'їзду в Києві 3 серпня 1873 р. На засіданні Розпорядчого комітету 5 грудня 1873 р. він доповів, що необхідний матеріал до археологічної карти берегів Дніпра ним зібраний та залишається нагнати його на спеціально виготовлений у відповідному масштабі бланк і розмножити. Затримка субсидії дещо «відтягла» літографування цього плану, але в усякому разі під час екскурсії учасників з'їзду по Дніпру 17—18 серпня 1874 р. підготовлена В. Б. Антоновичем карта стала в пригоді, як зазначено у звіті; Див. Труды Третього археологического съезда ... — Т. I. — С. LXXIX.

³⁹ Йдеться, ймовірно, про певний прототип демонстрованої на IX-му археологічному з'їзді у Москві (січень 1890 р.) та виданої у 1895 р. «Археологической карты Киевской губернии» (у додатку до XV т. «Древностей» Московського археологічного товариства). В. Б. Антонович мав намір закінчити її до з'їзду (див. листа № 6), що йому ніби й вдалося зробити, судячи з наполягання графа О. С. Уварова у листі від 13 грудня 1874 р. видати цю карту в додатках до матеріалів з'їзду (ІР НБУ. — Ф. III. — Спр. 67051. — Арк. 2). Однак у виданих матеріалах III-го археологічного з'їзду карти Київського князівства немає. У зв'язку з цим О. С. Уваров писав В. Б. Антоновичу 10 травня 1878 р.: «Скажіть мені, що робиться з археологічною картою Київськ[ого] Князівства, яку ви майже було скінчили до з'їзду. Її не видано при Трудах. Чи не можна видати її у нас при наших древностях?» (Там само. — Спр. 67036. — Арк. 2 зв.) Що сталося саме з цим варіантом карти, значно ширшим за видану у 1895 р., невідомо.

⁴⁰ Листування з губернськими статистичними комітетами принесло свої позитивні результати, судячи з отриманої В. Б. Антоновичем інформації щодо курганів та городищ від Подільського й Волинського комітетів уже в лютому — березні 1874 р. (НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 85. — Арк. 1—3, 9—10).

⁴¹ В. Б. Антонович оповідає про відкриту весною 1873 р. у маєтку землевласника Г. С. Кир'якова Гінцівську палеолітичну стоянку, деякі знахідки якої були подаровані Лубенській

гімназії. Відомості про це надійшли, напевно, від учителя цієї гімназії Ф. І. Камінського, який так само, як і професор К. М. Феофілактів, присвятив свій реферат на київському з'їзді слідам найдавнішої кам'яної доби у поріччі Сули.

⁴² Справді, завдяки заходам графа О. С. Уварова та П. П. Демидова (їхні листи директору Лубенської гімназії від 25 лютого та 9 січня 1874 р. відповідно), — М. Т. Симонов уже 21 березня 1874 р. надіслав на ім'я В. Б. Антоновича гінцівську колекцію для виставки (НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 138).

⁴³ Ганель (Hanel) Яромір (1847—1910) — чеський правник, професор історії австрійського та німецького права в університетах Загреба і Праги. На III-му археологічному з'їзді присутній не був.

⁴⁴ Запит від Буковинської духовної консисторії стосувався оплати перевезення експонатів на виставку та проїзду двох священників як гостей з'їзду. В листі В. Б. Антоновичу від 28 квітня 1874 р. О. С. Уваров розпорядився направити у Чернівці ствердну відповідь щодо оплати всіх витрат з'їздом, унаслідок чого відділ церковних старожитностей виставки збагатився буковинським матеріалом з монастирів Сучевець, Драгомира, Путна та єпископської капели. Див. Указатель виставки при Третьем археологическом съезде в Киеве, 1874 г., 2—22 августа. — К., 1874. — С. 34—36.

⁴⁵ Представлена на київській виставці археологічна колекція Д. Я. Самоквасова була однією з найбагатших — охоплювала понад 170 предметів, головним чином, з курганів Чернігівської та Курської губерній (Указатель виставки... — С. 43—56). До самого літа 1874 р. Д. Я. Самоквасов перебував на розкопках і постійно надсилав до Києва (див. наступного листа) новий археологічний матеріал у тому вигляді, в якому він був вийнятий із землі, зокрема предмети з Чорної могили біля Чернігова. «В. Б. Антонович доклав чимало досвідченої праці, спеціального знання та обережності вченого для очищення таких куп, для роз'єднання скипілих у вогні та окисі предметів та на приведення їх до того ладу, в якому вони постали перед археологами на III-му археологічному з'їзді» (Самоквасов Д. Археологические карты В. Б. Антоновича // Син України. — Т. 2. — С. 366).

⁴⁶ Близько 15 експонатів гінцівських крем'яних знарядь та малюнок глечика (Указатель виставки... — С. 7, 8, 42). Див. також прим. № 41 і 42.

⁴⁷ Згідно з каталогом виставки при київському археологічному з'їзді, відповідні експонати до відділів церковних старожитностей та книжок і рукописів були надані зокрема Києво-Печерською Лаврою, Київською Духовною академією та її музеєм. Останній, певно, і має на увазі В. Б. Антонович, згадуючи колекцію Церковно-археологічного товариства — тобто Історико-археологічного музею, заснованого й очолюваного учасником з'їзду М. І. Петровим.

⁴⁸ Насправді вітрин на виставці було понад 30, у тому числі кілька з експонатами, «що надійшли до складу археологічної виставки після її відкриття». Ще наприкінці 1873 р. О. С. Уваров пропонував відкрити виставку 1 червня 1874 р., тобто за два місяці до самого з'їзду, аби якомога більше відвідувачів встигли її оглянути. Пропозиція була ухвалена Розпорядчим комітетом, однак згодом від цього терміну довелося відмовитись. Невстигання упорядкувати саму виставку потягло за собою і запізнення з виданням її покажчика, що вийшов не дуже доладним. Це викликало нарікання члена з'їзду М. І. Костомарова на його розпорядників, які «не встигли упорядкувати вчасно докладного й виразного каталога» Костомаров Н. И. Автобіографія. — С. 638).

⁴⁹ У листі ректора Полтавської семінарії В. Б. Антоновичу від 7 березня 1874 р. відмова у відісланні рукопису Пересопницького євангелія на виставку з'їзду мотивується тим, що за пропозицією обер-прокурора Святійшого Синоду та Полтавського єпископа ця пам'ятка буде незабаром відправлена до столиці «для піднесення на Найвищий огляд Государя Імператора» (НА ІА НАНУ. — Ф. 13. — Спр. 82. — Арк. 205—205 зв.).

⁵⁰ Особа ближче не знана.

Одержано 20.04.2000